

# Forny et interesse for valgdeltagelse

Da Jens Jeppesen og Poul Meyer i 1964 udgav bogen *Sofavælgerne* med undertitlen *Valgdeltagelsen ved danske folketingsvalg*, startede de med at tilkendegive, at det ikke var uden betænkelighed, at de gav en publikation af en videnskabelig undersøgelse en sådan titel. Da betegnelsen første gang dukkede op i dansk sprogbrug i forbindelse med folkeafstemningen om en ny grundlov i 1939, havde den nemlig en nedsættende betydning: „En sofavælger var en medborger, der ikke kunne overvinde sin ugidelighed, men forblev hjemme på sofaen i stedet for at opfylde sin borgerpligt og afgive sin stemme“ (Jeppesen & Meyer, 1964: 11). Men da betegnelsen efterhånden havde fået en mere neutral anvendelse, og da Dansk Sprognævn oven i købet udtalte, at der ikke længere lå noget nedsættende – om end måske nok noget spøgende – i ordet som udtryk for „stemmeberettiget person, der ved valg undlader at afgive sin stemme,“ mente Jeppesen og Meyer nok, at det kunne gå an.

Her har Dansk Sprognævn næppe fuldstændig ret. Vel ligger der noget spøgende i udtrykket „sofavælger“, men der ligger også noget nedsættende. Sofavælgeren er en borger i et demokratisk samfund, som ikke lever op til sin forpligtelse til at bevæge sig hen til afstemningslokalet og afgive sin stemme, men som foretrækker at dovne den hjemme på sofaen. At der kan være gode grunde til, at man ikke stemmer, er en anden sag. Man kan være syg eller ude og rejse, men har man ikke den slags gode undskyldninger, forventes man i et samfund som det danske at afgive sin stemme – i hvert fald i forbindelse med valg til Folketinget. Det er i Danmark en udbredt opfattelse, at man har en moralsk forpligtelse til at stemme. Derfor ligger der også noget nedsættende i udtrykket *sofavælger*. Sofavælgeren er én, der ikke gør sin pligt. Sådan var opfattelsen i slutningen af 1930'erne, og sådan er opfattelsen faktisk også i dag. I øvrigt ser det ud til, at det netop er denne „stemmenorm“, man skal interessere sig for, når man skal forklare den høje valgdeltagelse i Danmark.

Efter den nævnte første videnskabelige publikation fra det nystartede Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet var der i årtier stille omkring udforskningen af valgdeltagelsen ved danske valg. Det er der i hvert fald tre grunde til.

For det første har valgdeltagelsen over en årrække været stabil og høj ved danske folketingsvalg, så der har ikke været så meget at beskrive og forklare. Da de allerfleste borgere deltager i folketingsvalg i Danmark, har der heller ikke været store forskelle mellem sociale grupper at beskæftige sig med.

Den anden grund til, at der ikke er forsket meget i, hvem der er sofavælgere, og hvorfor de er det, skyldes manglende eller mangelfulde data. Når man skal udforske valgdeltagelse, har man tre hovedkilder: (1) Valglisterne, (2) den offentliggjorte valgstatistik, og (3) interviewundersøgelser.

Valglisterne, altså det helt centrale kildemateriale, er normalt hverken tilgængelige for offentligheden eller for forskningen. Princippet om hemmelige valg stiller sig her i vejen. Det unikke ved bogen om *Sofavælgerne* var netop, at man havde fået adgang til at anvende valglisterne fra en række byer.

Den offentliggjorte valgstatistik danner grundlag for de såkaldte økologiske undersøgelser, hvor undersøgelsesenheden – og i hvert fald dataindsamlingsenheden – er geografisk-administrative distrikter (for eksempel kommuner). Disse oplysninger kan anvendes til mange ting, for eksempel til at skildre udviklingen over tid og til at beskrive geografiske forskelle i valgdeltagelsen, men sådanne undersøgelser bliver nemt ret overfladiske og uinteressante, hvis man alene må holde sig til valgresultater fra kommuner, kredse og landsdele, uden at kunne kombinere valgoplysningerne med andre oplysninger.

Normalt gennemføres undersøgelser af vælgeradfærd som surveyundersøgelser, hvor en tilfældig stikprøve af vælgere udspørges om deres adfærd ved valget, som regel i kombination med spørgsmål, der kan bruges til at afdække motiver for denne adfærd. Interviewundersøgelser af valgdeltagelse er imidlertid problematiske, blandt andet fordi svarene sjældent er helt troværdige. Netop fordi mange oplever en pligt til at stemme, er det kun de færreste, der indrømmer, at de *ikke* har stemt. Interviewundersøgelser har også svært ved at komme i kontakt med de socialt svageste i et samfund. I hvert fald viser erfaringen, at interviewundersøgelser som regel overvurderer valgdeltagelsen.

Endelig betyder dette, at de empiriske resultater ikke har været særlig interessante, og at de tilgængelige data ikke har været tilfredsstillende,

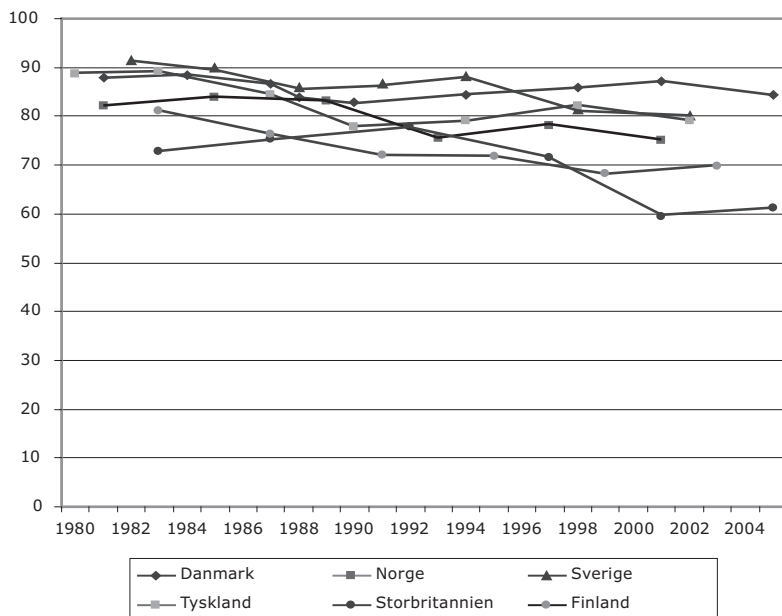
for det tredje, at den faglige interesse for sofavælgerne ikke blev stimuleret og udviklet. Man har mere eller mindre taget det som en selvfølge, at valgdeltagelsen var stabil og høj i de vestlige demokratier, bortset fra USA. Der har været mere spændende spørgsmål at tage fat på, og når disse spørgsmål kunne besvares på et tilfredsstillende grundlag, påkaldte valgdeltagelse sig ikke særlig faglig opmærksomhed.

I de senere år har en række forhold imidlertid medført afgørende ændringer på disse tre punkter.

## Den faldende valgdeltagelse i vore nabolande

For det første er det ikke længere en selvfølge i de vestlige demokratier, at valgdeltagelsen er høj og stabil. Som det fremgår af figur 1.1, adskiller Danmark sig faktisk fra nabolandene på dette område. Såvel i de andre nordiske lande – Norge, Sverige og Finland – som i Tyskland og Storbritannien har valgdeltagelsen ved de nationale valg gennemgående været for nedadgående siden 1980'erne. I Norge har valgdeltagelsen været faldende fra 83,2 pct. i 1989 til 75,5 pct. i 2001 med en midlertidig stigning i 1997. I Sverige lå valgdeltagelsen i 1980'erne på et højt niveau, men har siden 1994 været faldende og nåede i 2002 ned på 80,1 pct. I

Figur 1.1. Valgdeltagelse i en række lande. Pct.



Finland faldt valgdeltagelsen fra 81,0 pct. i 1983 til 68,3 pct. i 1999, men rettede sig en smule i 2003 til 69,7 pct. I Tyskland faldt valgdeltagelsen fra 89,1 pct. i 1983 til 82,2 pct. i 1998. I 1990 var den helt nede på 77,8, men rettede sig i midten af 1990'erne. Endelig faldt valgdeltagelsen i Storbritannien gennem 1990'erne fra 77,8 pct. i 1992 til blot 59,4 procent i 2001, men steg dog en smule til 61,3 pct. i 2005.

Hovedtendensen i vore nabolande har således været en faldende valgdeltagelse, selv om der indimellem har været tale om mindre og forbigående stigninger. I Danmark har billedet været det modsatte. Valgdeltagelsen har ved de seneste valg været stabil og endog stigende, dog således at der ved valget i februar 2005 var tale om et lille fald. Om dette vil vise sig at være forbigående, måske fordi der ikke var særlig meget spænding om valgudfaldet i 2005, idet det var ret klart for de fleste, at VK-regeringen ville kunne fortsætte med støtte fra Dansk Folkeparti, eller om vi har nået toppen og står over for en periode med faldende valgdeltagelse, er vanskeligt at sige.

Valgdeltagelsen ved folketingsvalgene har ikke blot været stigende gennem en årrække, den ligger også på et meget højt niveau sammenlignet med andre vesteuropæiske lande. Bortset fra Malta, der har en usædvanlig høj valgdeltagelse (95,7 pct. i 2003), og Island (87,5 pct. i 2003), er det kun lande med stemmepligt som Belgien (91,6 pct. i 2003) og Luxemburg (86,5 pct. i 1999), der ligger på samme høje niveau som Danmark (Pintor *et al.*, 2002).

Når vi her har taget spørgsmålet om valgdeltagelse op, skyldes det, at vi gerne vil kunne forstå og forklare, hvorfor valgdeltagelsen har været så høj og stabil i Danmark sammenlignet med vore nabolande. For at kunne besvare dette spørgsmål må vi først finde ud af, hvorfor der er forskel i valgdeltagelsen mellem forskellige lande, mellem nationale og lokale valg, mellem forskellige sociale grupper, eksempelvis mellem unge og gamle, mellem veluddannede og kortvarigt uddannede og mellem etniske danske og flygtninge og indvandrere.

## Bedre data

Også datamulighederne er blevet væsentligt forbedrede. Eksempelvis er mulighederne for at analysere de økologiske data fra den officielle valgstatistik forbedret. Hvis man kombinerer valgoplysningerne med præcise oplysninger om små administrative enheder, er der de seneste år udviklet metoder, der kan anvendes til at drage slutninger om forskelle

mellem individer, om end med en vis usikkerhed (Risbjerg Thomsen, 1987; Achen & Sinnott, 2005 under udgivelse).

Hertil kommer, at vi i Danmark har fået nye muligheder for at udnytte valglisten til forskningsformål. Denne bog bygger i hovedsagen på to undersøgelser af valgdeltagelsen i forbindelse med valgene i november 2001. Det drejer sig for det første om en registerbaseret undersøgelse af valgdeltagelsen i forbindelse med kommunalvalget, der omfatter alle valgberettigede i 25 kommuner, i alt omkring 1.400.000 personer, herunder mere end 130.000 personer af udenlandsk herkomst. Og det drejer sig for det andet om en surveyundersøgelse, der blev gennemført i september 2002 og indeholdt spørgsmål om valgdeltagelsen ved både folketingsvalget og kommunalvalget i 2001.

Surveyundersøgelsen kan supplere registerundersøgelsen, fordi det her er muligt at inddrage andre typer af oplysninger om vælgerne end i registerundersøgelsen, nemlig spørgsmål om vælgernes holdninger og motiver. Men surveyundersøgelsen er, hvad angår selve valgdeltagelsen og de socioøkonomiske faktoreres betydning, mindre pålidelig end registerundersøgelsen. I det omfang det er muligt, vil vi derfor bygge analyserne i denne bog på registerundersøgelsen og kun inddrage surveyundersøgelsen med henblik på at analysere holdninger og motivers betydning for valgdeltagelsen.

Den *registerbaserede* undersøgelse, der er finansieret af det daværende indenrigsministerium, omfattede som nævnt alle valgberettigede i 25 kommuner, uanset om de har dansk statsborgerskab eller ej. De deltagende kommuner er nævnt i rækkefølge efter antallet af vælgere, København, Århus, Odense, Aalborg, Gentofte, Randers, Helsingør, Herning, Lyngby-Taarbæk, Frederikshavn, Brøndby, Thisted, Albertslund, Herlev, Vordingborg, Odder, Brønderslev, Ishøj, Nyborg, Ikast, Hedensted, Nakskov, Stevn, Hinnerup og Vallø. Kommunerne er udvalgt, således at der blev opnået en rimelig variation både med hensyn til størrelse, urbanisering og indvandrerandel. Samtidig blev alle landets største kommuner inddraget i undersøgelsen.

Udgangspunktet for undersøgelsen har været de afkrydsede valglisten fra kommunalbestyrelsesvalget den 20. november 2001. I alle kommuner er der sket en manuel kodning af de enkelte vælgers valgdeltagelse. Disse oplysninger er så af Danmarks Statistik blevet koblet sammen med andre eksisterende registeroplysninger om vælgernes køn, alder, uddannelse, statsborgerskab osv., hvorefter oplysningerne er blevet anonymiseret.

En af de markante fordele ved denne undersøgelsestype er, at man

helt undgår stikprøveundersøgelsernes indbyggede problem, som jo er den (større eller mindre) statistiske usikkerhed, der altid knytter sig til de fundne resultater. Hertil kommer, at vi heller ikke er nødt til at bygge på vælgernes måske lidt upræcise erindring om, hvorvidt de stemte ved netop dette valg. Vi kan i stedet bygge på de faktiske forhold.

Som det er fremgået, bygger registerundersøgelsen på valglisterne og beskæftiger sig, som de økologiske analyser, med hele populationen. Den er derfor lykkeligt fri for stikprøveproblemer. Til forskel fra de økologiske undersøgelser og i lighed med surveyundersøgelser har man den individuelle vælger som databærende enhed, hvorfor der ikke er problemer af niveaumæssig art. Interessant nok viser det sig, at vi på visse punkter får resultater, der afviger fra dem, man har opnået ved anvendelsen af de andre metoder, for eksempel vedrørende valgdeltagelsens sammenhæng med køn. Svagheden ved registerundersøgelserne er så til gengæld, at der er grænser for, hvilke oplysninger man kan hente i de offentlige registre.

En tilsvarende undersøgelse blev gennemført i forbindelse med kommunalvalget i 1997, men kun i København og Århus kommuner (Elklit *et al.*, 2000). Der findes få andre undersøgelser af samme type, for eksempel gennemført i forbindelse med parlamentsvalg i Finland (Martikainen & Yrjönen, 1991), folketingsvalg og kommunalvalg i Danmark (Jeppesen & Meyer, 1964) og regionalvalg i Katalonien (Font & Virós, 1995). Det er imidlertid sjældent, at man støder på totalundersøgelser af alle vælgere i et bestemt område. Der er altså tale om en analyse, der bygger på et helt enestående datamateriale.

Registerundersøgelsen hviler på valglisterne fra valgene den 20. november 2001. Disse valg var interessante af flere grunde. Ikke blot skiftede det politiske flertal fra centrum-venstre til centrum-højre og gjorde de radikale overflødige som tungen på vægtskålen i midten af dansk politik, det var også første gang, at valg til Folketinget, amtsrådene og kommunalbestyrelserne blev afholdt samtidig, og valgene blev også gennemført med en meget høj valgdeltagelse. Deltagelsen i de kommunale valg blev trukket op på niveauet for folketingsvalget, og deltagelsen i folketingsvalget på 87,1 pct. var en fortsat fremgang i forhold til folketingsvalgene i 1998 (85,9 pct.), 1994 (84,3 pct.) og 1990 (82,8 pct.). Metodemæssigt betyder de sammenfaldende valg, at vore registeroplysninger om valgdeltagelsen reelt drejer sig om et folketingsvalg, og vi får dermed mulighed for at sammenligne ensartede oplysninger om valgdeltagelsen ved kommunalvalget i 1997 og folketingsvalget i 2001 i København og Århus.

*Surveyundersøgelsen* er gennemført i september 2002 som et appendix til en af undersøgelsesomgangene i forbindelse med Magtudredningens undersøgelse af holdningsdannelse. Dataindsamlingen, der foregik over telefonen, blev foretaget af SFI-survey. Stikprøven var begrænset til aldersgruppen 18-70 år, og undersøgelsen omfattede knap 900 personer. Svarprocenten er lidt vanskelig at beregne, fordi der i undersøgelsen var indbygget et panel. 69 pct. af førstegangsdeltagerne gennemførte interviewet eller 79 pct. af den del af dem, der havde telefon (se i øvrigt Tøgeby, 2004a: 278ff). Undersøgelsen indeholdt foruden oplysninger om valgdeltagelsen også en række spørgsmål, som vedrørte motiver og holdninger.

Det anvendte design for surveyundersøgelsen rejser mindst to metodiske problemer. Det ene drejer sig om anvendelsen af telefoninterview, det andet om brugen af paneler.

*Telefoninterviewene* har naturligvis indbygget det problem, at man kun får interviewet personer med telefon. Det øger som udgangspunkt frafaldet med 10-15 procent, som ikke har telefon. Og det er næppe helt tilfældigt, hvem der ikke har telefon. Men fordi spørgeskemaet var forholdsvis lille, blev svarprocenten alligevel tilfredsstillende. Under alle omstændigheder har den været forholdsvis høj sammenlignet med svarprocenterne i de senere års store besøgsundersøgelser. Det ser ud til, at det inden for de seneste år er blevet betydeligt vanskeligere at gennemføre store interviewundersøgelser på folks bopæl.

For telefonundersøgelserne taler så yderligere, at frafaldet synes mere ligeligt fordelt end i forbindelse med besøgsundersøgelser. Som allerede nævnt, er det næppe tilfældigt, hvem der ikke har telefon, og derfor ikke indgår i undersøgelsen. Men de eneste grupper, som frafaldsanalyserne udpeger med særlig lav telefonfrekvens, er de fraskilte og de unge under 20 år. Alligevel er aldersforskellene i det samlede frafald mindre end i besøgsundersøgelser, hvor både de meget unge og de ældre har en højere frafaldsprocent end andre. I den foreliggende telefonbaserede undersøgelse er der stort set ikke forskel på aldersgrupperne. Karakteristisk for besøgsundersøgelserne er endvidere, at de i vore dage giver meget lave svarprocenter i København. Også dette er i langt mindre omfang tilfældet ved telefoninterview. De geografiske forskelle i frafaldet er meget små i den foreliggende undersøgelse. Ifølge frafaldsanalyserne er den eneste klart underrepræsenterede gruppe faktisk de fraskilte.

Surveyundersøgelsen er som allerede nævnt en del af en panelundersøgelse. Selv om *panelstrukturen* ikke er blevet anvendt ved under-

søgelsen af valgdeltagelsen, udgør den et problem, fordi frafaldet øges, når alle deltagere bliver søgt interviewet tre gange. Nogle af dem, der blev interviewet første gang, vil ikke deltage anden gang, eller der er problemer med at komme i kontakt med dem. Frafaldet blandt dem, der deltager anden og tredje gang, er væsentlig mindre end frafaldet i første runde, men det samlede frafald øges alligevel. Vejer man de tre grupper sammen, bliver svarprocenten i september 2002 61 pct. i forhold til de oprindeligt udtrukne stikprøver. Det er ikke voldsomt højt, men alligevel på niveau med svarprocenterne i de store besøgsundersøgelser, for slet ikke at tale om de kommercielle undersøgelser.

## Øget faglig interesse

At valgdeltagelsen i mange lande er faldet gennem de senere år, har givet anledning til en stigende faglig interesse. Virkeligheden har sat valgdeltagelsen på dagsordenen, og emnet er taget op af politologer i en række lande (se for eksempel Dalton & Wattenberg, 1993; Franklin, 1996 og 2004; Lijphart, 1997 og 2000; Blondel, Sinnott & Svensson, 1998; Bennulf & Hedberg, 1999; Teorell & Westholm, 1999; Blais, 2000; Elklit *et al.*, 2000; Pintor *et al.*, 2002; Pintor & Gratschew, 2004; Aardal (red.), 2002; Norris, 2002 og 2004).

Vi vil mere konkret gennem bogen redegøre for, hvordan man i den nye forskning har anskuet spørgsmålet om valgdeltagelse, og hvilke bud der er givet på at forklare udviklingen. Interessen har samlet sig om følgende spørgsmål: Hvorfor har valgdeltagelsen i en række lande været nedadgående? Hvorfor har udviklingen været forskellig på forskellige niveauer og ved valget til organer med forskellige kompetencer? I hvilket omfang kan forskelle i valgdeltagelse forklares med individegenskaber, og i hvilket omfang af institutionelle forhold? Stemmer vælgerne primært, fordi de føler, at det er en slags borgerpligt? Eller fordi de tror, deres stemmeafgivning har afgørende betydning for slutresultatet? I hvilket omfang er der fortsat klare forskelle mellem sociale grupper og kategorier med hensyn til deres valgdeltagelse? Og hvordan kan sådanne forskelle bidrage til at forklare valgdeltagelsens niveau og udvikling over tid?

## Hvorfor er valgdeltagelse interessant at beskæftige sig med?

Den øgede faglige interesse for studiet af valgdeltagelse hviler på en interesse for den demokratiske styreform, dens funktionsmåde og fortsatte



overlevelse. Opmærksomheden omkring disse forhold er blevet skærpet af tendensen til faldende valgdeltagelse i en række lande. Når der ud fra en demokratisk betragtning kan være grund til at være bekymret over en faldende valgdeltagelse, skyldes det navnlig to forhold.

For det første ses en høj valgdeltagelse gerne som udtryk for den demokratiske styreformers stabilitet og for en bred folkelig tilslutning til de repræsentative institutioner. Et demokratisk system, der mangler aktiv opbakning fra sine borgere, kan stå over for alvorlige legitimitetsproblemer, og i sidste ende kan dets overlevelse være truet (Lipset, 1960: 180). Forestillingen om, at en høj grad af politisk borgerdeltagelse er udtryk for demokratisk legitimitet og stabilitet, nyder efterhånden overvældende teoretisk og empirisk støtte (Norris, 2002: 5; Powell, 1982: 206). Man er derfor også begyndt at interessere sig for, hvilken betydning det har, om valgdeltagelsen er høj eller lav, eller om den falder, stiger eller er stabil. Har det konsekvenser for demokratiets fortsatte eksistens og udvikling, hvordan valgdeltagelsen ændrer sig? Kan man ikke holde et repræsentativt demokrati i gang med en beskeden valgdeltagelse? Er lav valgdeltagelse udtryk for, at folk er tilfredse og ikke mener, at det er nødvendigt at blande sig i politik, fordi politikerne tager sig af det på en tilfredsstillende måde, eller er lav og faldende valgdeltagelse et faretegn, som alle demokrater bør være opmærksom på? Vi kan ikke give svar på alle disse spørgsmål i denne bog, men de vidner om, at studier af valgdeltagelsen er interessant ud fra en overordnet demokratisk betragtning.

For det andet har en lav og faldende valgdeltagelse mere direkte politiske konsekvenser. Det er utallige gange blevet påvist, at politisk deltagelse varierer med social baggrund. De ressourcestærke og de velintegrerede borgere deltager i højere grad end de svage og marginaliserede borgere. Man kan derfor frygte, at en lav valgdeltagelse betyder en ulige og socioøkonomisk skæv valgdeltagelse (Lijphart, 1997: 2). Hvis det er sådan, at jo lavere valgdeltagelsen er, jo skævere bliver den, har det ud fra en politisk betragtning uheldige konsekvenser, fordi bestemte interesser overrepræsenteres, mens andre underrepræsenteres. Hvis alle borgernes interesser skulle repræsenteres ligeligt, burde valgdeltagelsen være 100 pct. Da den ikke er det – og da den ydermere er faldende i en række lande – er det væsentligt at finde ud af, hvem der holder op med at deltage, i første omgang fordi deres interesser risikerer ikke at blive tilgodeset, i anden omgang fordi det kan tænkes at undergrave disse gruppers tilslutning til den demokratiske styreform.

Der er således mange gode grunde til at vende tilbage til sofavælgerne og se på dem igen. Forudsætningerne for at undersøge valgdeltagelsen er ændret, og en række nye spørgsmål trænger sig på. Et gensyn med sofavælgerne i begyndelsen af det nye årtusinde skulle gerne kunne give svar på, hvad der har ændret sig over de seneste 40 år, og om der findes stabile mønstre med hensyn til, hvem der stemmer, og hvem der bliver hjemme på sofaen.

## Bogens indhold

I det næste kapitel beskriver vi udviklingen i valgdeltagelsen i Danmark fra midten af 1800-tallet frem til i dag, og vi påviser nogle grundlæggende træk, som tidligt viste sig, og som fortsat har gyldighed. I kapitel 3 gennemgår vi herefter de teorier, der er fremsat om valgdeltagelse, idet vi særligt koncentrerer os om de sider af teorierne, som vi kan sige noget om på grundlag af de data, vi har haft til rådighed. I kapitel 4 analyseres danske statsborgeres valgdeltagelse på grundlag af registeroplysningerne, idet der fokuseres på de socioøkonomiske baggrundsvariable, der spiller en rolle for, hvem der stemmer, og hvem de bliver hjemme på sofaen.

I kapitel 5 analyseres på grundlag af surveyoplysninger, hvilken rolle danskernes normer og holdninger har for deres valgdeltagelse. Her fokuseres der mere direkte på den ovenfor omtalte stemmenorm, end vi tidligere har været i stand til (Elklit *et al.*, 2000: 22). I kapitel 6 undersøges det ud fra den rationelle model, om danskerne stemmer, fordi de vurderer, at fordelene overstiger ulemperne, eller om de stemmer af helt andre grunde.

I kapitel 7 tages de etniske minoriteters valgdeltagelse ved kommunalvalget i 2001 op til undersøgelse. Det vises, at valgdeltagelsen varierer ganske meget fra den ene gruppe til den anden. På denne baggrund undersøges valgdeltagelsen i kapitel 8 særligt indgående blandt indvandrere og efterkommere fra Tyrkiet, Jugoslavien, Libanon, Polen og Norge.

Endelig ser vi i kapitel 9 på kontekstens betydning for valgdeltagelsen, dvs. på de institutionelle rammer, de socioøkonomiske strukturer og de særlige forhold omkring det enkelte valg. I kapitel 10 sammenfatter vi til sidst vore hovedresultater med henblik på at besvare spørgsmålet om, hvorfor valgdeltagelsen er stabil og høj i Danmark i modsætning til en række af vore nabolande.